

בחירה חופשית ב'

שאלת הבחירה החופשית לאור היותו של האלוקים כל יכול ויודע כל

זהו השיעור השני המתייחס להבנתה של היהדות את מהותה של הבחירה החופשית. השיעור הראשון דן בחשיבות ובדינאמיקה של חופש הבחירה, ובדרך שבה האדם מיישם חופש זה. השיעור הזה דן בשאלה- האם יש לאדם חופש בחירה אמיתי לאור כל יכולתו של ה' והיותו יודע כל, ולאור ההשגחה האלוקית? השיעור דן גם באסטרולוגיה ובמגבלות העיקרון של בחירה חופשית.

שיעור זה מתייחס לשאלות הבאות:

- לאור היותו של ה' כל יכול ויודע כל ולאור השגחתו, האמנם ישנה בידינו בחירה חופשית?
- האם האסטרולוגיה יכולה להשפיע על בחירתו החופשית של האדם?
- אלו מקרים ואלו סוגי בני-אדם יוצאים מכלל העיקרון של הבחירה החופשית?

ראשי פרקים:

חלק 1. בחירה חופשית וכל יכולתו של האלוקים
 סעיף א. בחירה חופשית ושליטתו של האלוקים
 סעיף ב. כל יכולתו של האלוקים ובחירה חופשית

חלק 2. מגבלות עיקרון הבחירה החופשית
 סעיף א. אסטרולוגיה והמגבלות של הבחירה החופשית
 סעיף ב. מקרים ואנשים יוצאי דופן

חלק I. בחירה חופשית וכל יכולתו של האלוקים

סעיף א. בחירה חופשית ושליטתו של האלוקים

1. תלמוד בבלי: הולין ז', ב' – הכרזת ה' והתנהגות האדם

אמר ר' חנינא אין אדם נוקף אצבעו מלמטה אלא אם כן מכריזין עליו מלמעלה

2. בראשית: מ"ה: ד'-ה' – ה' מכונן את ההיסטוריה ושולט עליה

ויאמר יוסף אל אחיו גִּשׁוּ נָא אֵלַי וַיִּגְשׁוּ וַיֹּאמֶר אֲנִי יוֹסֵף אֲחֵיכֶם אֲשֶׁר מִכְרַתֶּם אֹתִי מִצְרַיִמָּה: וַעֲתָה אֵל תֵּעָצְבוּ וְאֵל יַחַר בְּעֵינֵיכֶם כִּי מִכְרַתֶּם אֹתִי הַנְּהָה כִּי לְמַחֲיָה שְׁלַחְנִי אֱלֹהִים לְפָנֵיכֶם: כִּי זֶה שְׁנַתִּים הָרַעַב בְּקֶרֶב הָאָרֶץ וְעוֹד חֲמוֹשׁ שָׁנִים אֲשֶׁר אֵין חֲרִישׁ וְקָצִיר: וַיִּשְׁלַחְנִי אֱלֹהִים לְפָנֵיכֶם לְשׂוֹם לָכֶם שְׂאֵרֵיט בְּאָרֶץ וּלְהַחְיֹת לָכֶם לְפָלְטָה גְּדֹלָה: וַעֲתָה לֹא אֲתֶם שְׁלַחְתֶּם אֹתִי הַנְּהָה כִּי הָאֱלֹהִים וַיִּשְׁיַמְנִי לְאָב לְפָרְעָה וּלְאֶדוֹן לְכָל בֵּיתוֹ וּמֹשֶׁל בְּכָל אֶרֶץ מִצְרַיִם:

3. שמות: כ"א: י"ב-י"ג – ה' מיישם צדק מדויק.

מָכָה אִישׁ נִמְתּ מוֹת יוֹמָת: וְאֲשֶׁר לֹא צָדָה וְהָאֱלֹהִים אֲנִי לְיָדוֹ וְשִׁמְתִי לָךְ מְקוֹם אֲשֶׁר יָנוֹם שְׁמָה.

4. רש"י: שם – ה' מיישם צדק מדויק

במה הכתוב מדבר, בשני בני אדם, אחד הרג שוגג ואחד הרג מזיד, ולא היו עדים בדבר שיעידו, זה לא נהרג וזה לא גלה. והקב"ה מזמנן לפונדק אחד, זה שהרג במזיד יושב תחת הסולם, וזה שהרג שוגג עולה בסולם ונופל על זה שהרג במזיד והורגו, ועדים מעידים עליו ומחייבים אותו לגלות, נמצא זה שהרג בשוגג גולה, וזה שהרג במזיד נהרג:

5. רמח"ל (רבי משה חיים לוצטו) דרך ה': כרך ב': ח': א', עמ' 165-166. הוצאת פלדהיים – בחירתו החופשית של האדם פועלת במסגרת ההשגחה האלוקית

...והנה בהיות שרצה הקב"ה בבחירת האדם במעשיו, וביושר משפט הגמול לשלם לאיש כמעשהו, הנה כביכול משעבד הוא את הנהגתו למעשה האדם, שלא ייטיב לו ולא ירע לו אלא כפי מעשיו.

אך באמת הנה האדון ב"ה אינו משועבד לשום חק ואינו צריך לזולתו ולא מתפעל משום דבר. ועל כן כשירצה להשתמש מרוממותו, הנה יפעל וינהג כפי רצונו בלי הכרח או עיכוב כלל. ואולם להנהגות המשפט ינהג כפי השעבוד שזכרנו, אך כשתגזור חכמתו היות נאות העברה על שורת הדין, הנה ישתמש מרוממותו ויחוד שליטתו, ויעבור על פשע ויתקן כל קלקול בעוצם כחו...

סעיף ב. כל יכולתו של האלוקים ובחירה חופשית

כיצד יכול האדם להיות בעל חופש בחירה אם ה' צופה את העתיד?

1. פיוט: "גדל", סידור התפילה – ה' יודע את הכל מראש

צוֹפֵה וְיֹדֵעַ סְתְרֵינוּ, מְבִיט לְסוֹף דְבָר בְּקִדְמוֹתוֹ

2. רמב"ם: הלכות תשובה, ה', ה': שאלה זו נראית בלתי ניתנת לתפיסה

דע שתשובת שאלה זו ארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים... ואין דעתו של אדם יכולה להשיג דבר זה על בוריו כשם שאין כח באדם להשיג ולמצוא אמתת הבורא...

3. פרקי אבות: ג', ט"ז – ובכל זאת, הבחירה החופשית נחשבת ליכולת נתונה

הכל צפוי, והרשות נתונה...

4. תוספות יום טוב: שם – למרות שה' צופה את העתיד, אין הדבר מערער את בחירתו החפשית של האדם

דתנא דידן נמי כשאמר הכל צפוי והרשות נתונה כונתו להודיע ששניהם אמתיים. וכדברי הרמב"ם בפירושו.

ולכאורה ה"ל להתנא לומר הרשות נתונה והכל צפוי לומר (חשוש) [צ"ל הרשות] בחירה ביד האדם ואין דבר נעלם אבל צפוי ונודע לו יתברך להעניש ולהשכיר שזהו העיקר אשר עליו יסוד כל התורה...

אבל להודיע תחלה שהכל צפוי אין טעם בדבר. כי מה לנו לדעת שיודע כל דבר אם לא שכבר נודע שהרשות נתונה.

אלא ודאי דעת התנא להעיר ולומר שאף שהכל צפוי אינו סותר את הבחירה. שעם כל זה הבחירה ביד האדם. כי הרשות נתונה.

5. הרב חיים פרידלנדר, שפתי חיים, אמונה והשגחה, כרך א', עמ' 329 – אין אנו יכולים להבין את ידיעת הכל של ה'

שזאת אין אנו יכולים להבין איך הקב"ה יודע כיון שאין ידיעתו כידיעתנו, אלא היא סוג ידיעה אחרת לגמרי. האדם יודע את העבר ואת ההווה, אבל אין אדם יכול לדעת – לפי מושגי ידיעתו – מראש דבר בלתי צפוי שיקרה בעתיד. אולם השי"ת יודע גם את העתיד – "הכל צפוי", וידיעתו היא סוג אחר של ידיעה, שאיננה ניתנת להבנה והשגה מצידנו – הוא ודעתו אחד.

6. שם, עמוד 321 – למרות ידיעתו המוקדמת של ה', את החלטותיו לאדם ישנה יכולת מלאה לבחור באופן עצמאי

כשאדם בוחר ברע ח"ו, השי"ת אמנם יודע מראש את בחירת האדם ברע, ואם האדם היה בוחר בטוב הרי היתה ידיעת הקב"ה מראש שהאדם יבחר בטוב, אבל עצם שיקולי הבחירה בין הטוב והרע נשארים הם ביד האדם.

חלק II. מגבלות עיקרון הבחירה החופשית

סעיף א. אסטרולוגיה והמגבלות של הבחירה החופשית

1. התלמוד הבבלי: שבת, קנ"ו, א' – האסטרולוגיה יכולה להגביל את תחום הבחירה

האי מאן דבמאדים יהי גבר אשיד קמא... אי אומנא אי גנבא אי טבחא אי מוהלא אמר רבה אנא במאדים הואי אמר אביי מר נמי עניש וקטיל

2. הרב שלמה וולבה, עלי שור, כרך ב' עמ' 38 – כיצד האסטרולוגיה יכולה להשפיע על אופי האדם?

הבחירה הבסיסית היא: כיצד משתמש אדם בתכונותיו. הגמרא בשבת קנו ע"א, מבארת השפעת הכוכבים והמזלות בשעת הלידה על תכונות האדם, כגון "האי מאן דבמאדים יהא גבר אשיר דמא (שופך דמים). אמר רב אשי אי אומנא אי גנבא אי טבחא אי מוהלא."

תכונות אי אפשר לעקור. קר-המזג אינו יכול להשתנות להיות חם-המזג. עד"ז תכונה של שפיכת דמים אי אפשר לעקור, אך תלוי הוא כיצד משתמשים בה, ומונה רב אשי ארבע אפשרויות: רופא, גנב העלול לרצוח, שוחט ומוהל; כולם "שופכים דם" אבל המוהל למצוה גדולה, השוחט אינו מקיים מצוה חיובית שהרי אין חיוב לאכול בשר, אבל כשרוצים לאכול בשר מצוה היא לשחוט; הרופא מצייל נפשות במה שהוא שופך דם, ורק הגנב משתמש בכח זה לרעה.

זוהי הבחירה הגורלית, אשר בה קובע האדם את דרכו בחיים על ידי שהוא מכריע את תכונותיו לצד זכות או לצד חובה. מוגבלת היא, כי אין בידינו לשנות או לעקור תכונות הקשורות במזג.

סעיף ב. מקרים ואנשים יוצאי דופן

1. סידור התפילה, תפילת שחרית: מלחמה נקבעת ע"י האלוקים בלבד

כי הוא לבדו פועל גבורות, עושה חדשות, בעל מלחמות...

2. משלי: כ"א: א' – החלטותיו של מנהיג לאומי נקבעות ע"י ה'

לב מלך ביד ה'

3. מלבי"ם, שם – ה' שולט בהחלטותיו של מלך משום השלמותיהן מרחיקות הלכת

הגם שלב האדם הפרטי נתון ברשותו והבחירה בידו, לא כן לב המלך- אחר שבבחירתו תלוי אושר הכלל, ואם יבחר בדרך רע ישחית רבים ועצומים, לכן לבו זה הכללי הוא ביד ד'- והוא בעניני הכלל משולל הבחירה.

4. התלמוד הבבלי: בבא קמא, כ"ח, ב' – אדם שאינו שולט במעשיו אינו יכול להיות אחראי להם

ואונס רחמנא פטריה

.5. שמות: ז', ג' – אדם יכול לאבד את זכותו לחופש הבחירה, כדוגמת המקרה של פרעה

ואני אקשה את לב פרעה והרביתי את אתני ואת מופתי בארץ מצרים.

.6. רש"י, שם – מדוע פרעה איבד את חופש הבחירה שלו?

מאחר שהרשיע והתרים כנגדי וגלוי לפני שאין נחת רוח באומות עו"א לתת לב שלם לשוב טוב לי שיתקשה לבו למען הרבות בו אותותי ותכירו את גבורותי.

ואף על פי כן בחמש מכות הראשונות לא נאמר ויחזק ה' את לב פרעה, אלא ויחזק לב פרעה.

.7. רמב"ם: הלכות תשובה, ו', ג' – סיבה נוספת לכך שפרעה איבד את חופש הבחירה שלו – לאבד את יכולתו לעשות תשובה.

ואפשר שיחטא אדם חטא גדול או חטאים רבים עד שיתן הדין לפני דיין האמת שיהא הפרעון מזה החוטא על חטאים אלו שעשה ברצונו ומדעתו שמונעין ממנו התשובה ואין מניחין לו רשות לשוב מרשעו כדי שימות ויאבד בחטאו שיעשה... לפיכך כתוב בתורה ואני אחזק את לב פרעה

.8. רמב"ן: שמות: ז', ג' – מדוע נענש פרעה אם נלקחה ממנו בחירתו החופשית?

והנה פירשו בשאלה אשר ישאלו הכל, אם השם הקשה את לבו מה פשעו, ויש בו שני טעמים ושניהם אמת - האחד, כי פרעה ברשעו אשר עשה לישראל רעות גדולות חנם, נתחייב למנוע ממנו דרכי תשובה...

והטעם השני, כי היו חצי המכות עליו בפשעו, כי לא נאמר בהן רק ויחזק לב פרעה (להלן פסוק יג, כב, ח טו), ויכבד פרעה את לבו (להלן ח כח, ט ז) הנה לא רצה לשלחם לכבוד השם, אבל כאשר גברו המכות עליו ונלאה לסבול אותם, רך לבו והיה נמלך לשלחם מכובד המכות, לא לעשות רצון בוראו ואז הקשה השם את רוחו ואמץ את לבבו למען ספר שמו...

